

27

СПОГАДИ ПРО НЕЗАБУТНЄ

Ол. Швачко

VIII.65

Не пам'ятаю хто, здається П.Н.Значковський, артист Соловцовського театру і керівник драмгуртка в комерційному училищі, де я вчився, дав мені безкоштовну постійну перепустку до Молодого Українського театру.

Зима того буремного 1919 року видалась надзвичайно суворою. (Особливо "лютував" місяць лютий, цілком виправдовуючи свою назву.) Мороз сягав 30° північний вітер пронизував наскрізь, холодив душу. Та ніщо не могло спинити мене 18-річного юнака, щовечора бігати до театру на Прорізній вул. 17... Саме бігати, бо тоді ще не було ані тролейбусів, ані автобусів, і трамвай тоді ще не ходив на Солом'янку, де я біля кладовища жив зі своїми батьками.. (Бігти доводилось ще й тому, щоб після вистави встигнути повернутися до дому до комендантської години та й тепліше бігом.)

В залі театру було теж холодно. Десятка зо два глядачів у верхньому одязі, піднявши комір пальто чи колушка, сховавши руки в кишені чи в рукава, постукуючи час від часу ногою об ногу, щоб зігрітись, уважно дивились на освітлену сцену.

А на сцені в цей час грали майже зовсім роздягнені артисти: лише трико та легкі хітони прикривали тіло.

(Я з захопленням спостерігав за всім, що відбувалось на сцені, за кожним словом, за найменшим рухом виконавців, страждав і переживав разом з артистами).. Я вперше в житті бачив класичну трагедію Софокла "Царь Едіп". Особливо мене вразила чудова гра артиста, який виконував головну роль — самого Царя Едіпа. Це був, як я потім дізнався, Лесь Курбас. Він же був і режисером-постановником цієї п'єси. На протязі

місяця я ~~регулярно~~ регулярно одвідував театр, переглянув всі вистави, а деякі з них - по кілька разів. ² Того часу минуло більше 45-ти років, а я, як сьогодні. бачу і пам'ятаю окремі сцени з комедії-гротеск "Горе брехунові", з драми "Молодість" з п'єси "Чорна пантера" та білий ведмідь". Можливо тому, що головні ролі в цих виставах виконував Курбас. Велике враження справила на мене також п'єса "Затоплений дзвін" Гауптмана в постановці чергового режисера Гната Кри, "Іван Гус" та деякі інші.

Театр полонив мене цілком і остаточно і я вирішив будь-що присвятити себе служінню цьому чудовому мистецтву. (Довго я думав, міркував, як цього домогтись, з чого почати.) Не насмілючись ні з ким поговорити, порадитись, я потай від усіх написав листа до театру з проханням: "прийняти мене на будь-яку роботу, бо не можу жити без театру". Як я зрадів, коли за кілька днів, одержав листівку, а в ній - коротке: "прийдіть 12.ІІ - о 12 год. - для переговорів". Уповноважений Брошевський".

Задовго до визначеної години прихожу до театру, але не наважуєсь зайти до контори. (Нарешті, тремлячи і хвилюючись, захожу і стаю в куточку біля дверей.) В контору заходять і виходять актори. Пізнаю де-кого. Ось артист, який грав водяника в "Затопленому дзвоні" Василь Василько... А це ~~Мавка~~ "Мавка-Ліпочка" / так її назвали при мені / Добровольська. Ось "Чорна пантера" - Поліна Самійленко. Аж ось ³ з'явився на хвильку і мій улюблений Лесь Курбас. Я застиг у своєму куточку, відкривши очі зачаровано вдивляюсь в це прекрасне, натхненне обличчя артиста... Високе чоло, кучеряве темнувате волосся, ніс з горбинкою і

великі виразні очі; якісь незвичайні, розумні, трохи сумні і в той же час ніби усміхнені...

Мій кумир щось тихо сказав уповноваженому і вийшов, кинувши ласкавий погляд на мене. Потім, вже працюючи в театрі, я упевнився, що Курбас завжди говорив тихо, не поспішаючи, думаючи, завжди логічно-переконливо, з натхненням... І всі - яка б аудиторія не була, всі слухали його з непослабною увагою, затамувавши подих, якби довго він не говорив і тиша при цьому була абсолютна. Зате, коли бувало, сміється Курбас - голосно, розложисто, заразливо - то вже ніхто втриматись не зможе і сміється разом з ним.

З цього пам'ятного для мене, дня 12-го березня 1919 року я й почав свою довгу путь в мистецтві, спочатку на скромній посаді другого суфльора в Молодому Українському театрі, (а потім... Але в цих коротких спогадах мова йде не про мене, тому й помовчимо поки що...)

(Все в театрі здавалось мені якимсь незвичайним: і артисти, якими я захоплювався на сцені а тепер бачив в житті, на репетиціях, і сама сцена з її таємничими кулісами і декораціями Анатолія Петрицького, і освітлення...)

(На жаль, не довго мені довелося працювати в цьому театрі. Незабаром Молодий театр об'єднали разом з українським драматичним театром ім.Т.Шевченка /гол.режисер Сл.Загаров/ та українським народним театром під керівництвом П.К.Саксаганського в один великий драматичний театр під дирекцією І.О.Мар'яненка.)

Щоб не втратити театру, який я встиг ще більше полюбити /і мене в театрі також/ я погодився на пропозицію бути тимчасово контролвором. Перевіривши квитки, я сідав в залі і дивився вистави:..)

Мабуть, вперше в історії українського театру в одному театрі були об'єднані такі прекрасні артисти української сцени, щоправда різних напрямків і шкіл.

(Тут були і відомі актори українського "побутового" театру: П.К.Саксаганський, М.Левицький, Малиш-Федорець, Г.І.Борисоглібська, Затиркевич-Карпинська, *Д. Мухоморова*.)

І актори так званого "Європейського" театру ім.Т.Шевченка О.Загаров, М.Тінський, Д.Пелашенко, Ів.Є.Замичковський, Л.Гакебуш, О.Сидоренко, Милорадович, Мішта, *Карпенко* та інші.)

І зовсім молодь, мало ще тоді відомі артисти Молодо^{го} театру: В.Василько, П.Долина, Марко Терещенко, С.Семдор, С.Бондарчук, К.Кошевський, В.Чистякова, О.Ватуля, П.Самійленко, *В.Воробей* та інші. Це було механічне об'єднання, тому режисура, п'єси і виконавці лишилися ті ж, що йшли в театрах до об'єднання. Цей театр проіснував недовго - лише два місяці літнього сезону. На Україну насувались денікінські орди, за Київ точились жорстокі бої, йшла тяжка боротьба за радянську владу з сильним, добре озброєним ворогом... Театр самоліквідувався...

Лише розгромивши білогвардійські банди десь у грудні місяці 1919 року знов почалось формування театру, тепер уже під назвою "ім.Т.Шевченка".

У складі театру не було вже більшості артистів бувш. народного театру, велика група молодотеатрівців на чолі з

Гнатом Юрою, у м. Вінниці організували новий театр ім. Ів. Франка. Але основні акторські сили бувш. театру ім. Шевченка та Молодого театру все ж збереглися. Режисуру очолили Ол. Загаров та Л. Курбас. З цього періоду моє роботи в театрі /1920-1922 рр./ найбільше запам'ятались "Гайдамаки" Т. Шевченка, які інсценізував і поставив Лесь Курбас. В цій постановці талант Курбаса проявився з небаченою силою. Особливо вражали масові сцени. Вистава приймалась глядачем дуже добре, з великим піднесенням може ще й тому, що поставлені "Гайдамаки" були в дуже слушний час - під час навали білополяків на Україну. Успіхові сприяло й прекрасне акторське виконання головних ролей видатними акторами: І. С. Мар'яненко /Гонта/ А. М. Бучма /шинкар Лейба/ та молодий О. Сердюк /Залізник/, К. Осмяловська та В. Чистякова /Оксана/ та інші. Чудова музика Р. Глієра, Стеценка та Прусліна також сприяла піднесенню сприйманню вистави... І досі дріж проймає як згадую як трагічно звучав монолог Гонти /у виконанні Мар'яненка/ в сцені убивства дітей, під ^{за} якого тихо звучала пісня козачок "Од села до села танці та музики".

В грудні місяці 1922 року я залишив Муздрам. інститут ім. М. Лисенка, де ~~я~~ навчався на факультеті української драми і вступив до одної з театральних майстерень /другої/ мистецького об'єднання "Березіль" - тільки-но організованого у Києві під керівництвом Олександра Степановича Курбаса.

Не буду розповідати про "Березіль", його систему виховання акторів, підготовку режисерів, цікаво, як на той час експериментальні постановки та іншу ~~велику~~ велику і плідну

роботу. ^{Березиле} Це завдання фахівців мистецтвознавців, теоретиків, критиків... Я ж режисер - практик, ^{і мені хотілось} ~~має розповідати~~ /коротко/ про деякі спостереження і спогади про свою роботу в "Березилі" на протязі майже трьох років в театральній майстерні № 2, якою безпосередньо керував перший заступник Л. Курбаса - Фавст Лопатинський.

Перший рік відбувалось лише навчання, яке складалось: з теоретичних лекцій Л. Курбаса ~~наз~~ системі виховання акторів, з самостійної роботи над етюдами або так званими, мімодрамами, тренажа з пластики та акробатики, заняття по музиці /керував проф. Буцький/, постановки ^(за методикою Куріна проводили) голосу /керував Л. Такебуш та З. Пігулович/ а також обов'язкові регулярні навчання в гуртку політосвіти. Під час навчально-тренувальної роботи й пізніше під час підготовки спектаклів ніхто зарплатні не одержував. Замість неї кожний березилець ранком на сніданок одержував пляшку молока і обід з 2-х страв з хлібом. Цю пайку нам видавав Політвідділ 45-ої стрілецької дивізії, яка шефствувала над "Березилем" /політкомісар - Ладорещак/. Клуб Будівельників на Хрещатику № 29 - /зараз на цьому місці ст. Метро/ став базою "Березіля". Тут в перший рік проводилась вся робота. Хто не мав де жити, - а таких було багато, - тому давали місце в гуртожитку в буд. № 27/29 на вул. К. Лібінкехта. Цей одноповерховий будинок напроти вул. Енгельса зберігся і досі майже в такому вигляді як був, з того лише різницею, що тоді в ньому не було ні опалення, ні освітлення, ні шибок у вікнах, ні дверей. Власними силами ми сяк так відремонтували цей

будинок, поставили "буржуйки", але... палити не було чим. Доводилось "позичати" дрова з подвір'я "Березіля" і нести на собі важкі плахи з Хрещатика вгору по вул. ~~Хрещатика~~^{Скельська} до нашого гуртожитку. І все одно, залізна "буржуйка" не могла нагріти кімнати так, щоб розморозити шибки одинарних вікон, які встигли замерзнути так фундаментально, що морозу на них було по кілька сантиметрів завтовшки і від того в кімнаті завжди було напівтемно.

Та це нас, молодих, не дуже бентежило. Спати було не холодно. Ст тільки добре вгрівшись за ніч, дуже не хотілось ранком вилазити з-під блаженської ковдри і всякої накиданої зверху одєжини... Не хотілось, а треба було. Бо рано починались заняття в майстернях, а спізнюватись категорично було неможливо: дисципліна в "Березілі" була сувора. У кожній майстерні діяв обраний його членами свій "дисципком" /член дисциплінарної комісії/.

В другій майстерні "дисципкомом" було обрано мене. Мабуть, даремно вибрали мене товариші на цю "почесну" громадську посаду. Я з'являвся на роботу кожного дня за 15 хвилин раніше призначеного часу і записував у зошит тих, хто спізниться хоч на кілька хвилин. Запізнення до 5 хвилин вперше - зауваження, вдруге - догана, втретє - штраф на вранішню пляшку молока. За запізнення більше як на 10 хвилин втретє - винуватця доводилось позбавляти обіда. Це була найтяжка кара і мене ще й зараз

всюди мучить сумління, що я застосовував, хоч зрідка, це надзвичайне жорстоке покарання до своїх же товаришів, але... дисципліна вимагала. Іноді особливо на початку існування "Берези" застосовували до порушників дисципліни і морально-виправні засоби впливу, а саме: оголошували їм "бойкот". Нехай з товаришів не ховалися був професор, певно, часом розмовляв з порушниками, чинили їм вплив, а щоб усе з'ясувати кожен бачив міртв - на руках впливу спец. пов'язки.

І до чого тільки не вдалались "любители" послати зайвих п'ять хвилин, щоб не бути покараними!.. Пригадую такий випадок. Зима, холодно в кімнаті, ще темно на дворі. Я схоплюсь з ліжка, як завжди, перший, швидко одягаюсь, але ніяк не можу знайти одного валянка. Один взув, а другого нема, Я ж добре пам'ятаю, що ставив обидва валянки біля ліжка. Кидаюсь шукати під ліжко, нишпорю по всій кімнаті - нема, як крізь землю провалився. Що робити? Хвилини біжать, а валянка нема. Не можу ж я через якийсь дурний валянок спізнитись... В кутку біля "буржуйки" стояли чийсь старі калози... Не роздумуючи, беру одну калошу, ногу обмотую ганчіркою і мерщій з кімнати.. По дорозі в сінях, висмикнув з мітли ломаку, одломив половину і швидко пошкандибав вулицею Енгельса. Вже біля Хрещатика наздоганяють мене дівчата з нашої майстерні з валянком в руці. Це вони, виявляється, сховали валянка спеціально для того, щоб я спізнився, а вони могли ще трохи поспати...

Трохи краще стало жити і працювати з відкриттям сезону 1923/24 року в приміщенні б. "Бергонье" - тепер рос. драм. театр ім. Л. Українки на вул. Леніна - 5.

Першим спектаклем "Березіля" був "Газ" Кайзера, поставлений Лесь Курбасом силами першої майстерні. Друга майстерня готувала спектакль "Нові ідуть". Переказати зміст цієї, колективно зробленої "п'єси", якщо її можна так назвати, зараз дуже важко. Пам'ятаю тільки, що нові, які уособлювали пролетаріат, борються з старими /буржуазією/ і, звичайно, перемагають. Постановником /Ф. Лопатинський/ була винайдена "Нова зброя" для боротьби з ворогом: звук, точніше, страшної сили - шум, який за задумом мав примусити ворога тікати.

Нами були використані всі шумові апарати, які будь коли існували і винайдені нові... Кожний з 25-ти чоловік, стаючи за кулісами мав робити шум; хтось брав у руки лист жести і бив по ній! щосили дерев'яним молотком, інший потрясав листом фанери, ще хтось крутив "тріщотки", створюючи звук, подібний до кулементної стрілянини. Використовувались також і музичні інструменти, ну звичайно в першу чергу великий барабан, металеві тарілки, труба та інші.

Підступний ворог наступає, ось-ось переможе... Залягає на якийсь час мертва тиша. Та ось здалеку долітає якийсь дивний шум, шум наближається, все посилюється, досягає такої сили, що гложуть вуха... Ворог не витримує й тікає, а разом з ним і глядач з зали... бо справді витримати таку какофонію звуків неможливо. "Нові" перемагають. Це у фіналі...

А спочатку йде засідання буржуазії, вони радяться, як подолати революцію. Голову /"предсідателя"/ наради грав я. Я також читав текст від автора і грав ще одну роль здається якогось злочинця. Не пам'ятаю, що він вчинив, але пам'ятаю, що він тікає від переслідування. Біжить в глибину сцени, вилазить там на високу конструкцію, хвтається за ручку ролика на дроті, прикріпленого до здоровенного крючка на задній кам'яній стіні сцени і відкинувши тормоз, що духу мчить по трохи нахиленому тросу, через сцену, над головами глядачів до ложі бельєтажу проти сцени. Потім хвтається за кінець каната і по ньому швидко вилазить повз ложі з глядачем бельєтажу, 1-го ярусу на гальорку. Оглянувшись, злочинець бачить переслідувача, який мчить по тросу зі сцени до бельєтажа і ось вже береться за канат

По самому краю бар'єра гальорки злочинець біжить далі від середини до сцени. Тут на нього чекає привезена трапеція. Переслідувач уже теж на гальорці. Що робити? Злочинець відчеплює трапецію, хватується обома руками за перекладину і... лежить через весь зал, високо над головами глядачів, на протилежний бік. Щоб зменшити хоч трохи силу удару ногами, в ложі навпроти було в соломі зроблено подушку... "Нові" були хитріші і приготували пастку для злочинця. Як тільки він вдарявся ногами в ^в подушку, двоє раптово з'явилися в ложі і хапали його за ноги. З цієї ложі 1-го ярусу знов ішов трос на сцену під кутом 25°. "Нові" підчеплювали за ноги "злочинця" до роліка з ручкою і вниз головою відправляли його на сцену. Найвідповідальніший момент в цій операції - пімати "злочинця" за ноги, тому в ложі стояло двоє здорових і надійних хлопців, але все ж траплялося, що вони не встигали ^{схватити} ~~пімати~~ ^{за ноги} і тоді, за інерцією, "злочинець" летів знов назад і гойдався під куполом театру доти, доки йому не щастило пімати кінець рятівної шворки, яку йому кидали товариші і підтягнутись до якоїсь ложі. Звичайно, ефект погоні так досконало, акробатично-технічно продуманий пропадав і ~~диференціальна і співуча~~ ~~нові бідаксі артисту, що гойдався над ним, подяки різкі поразки, мабуть, побожчесь, який артист не знов йому на голову:...~~ ~~Куди думало й так, хоч рідко, бо~~ ^{взагалі} ця вистава ~~була~~ ~~рідко~~ рідко йшла і скоро була знята з репертуару "Березія". Можливо, якась комісія по охороні праці заборонила ці акробатичні трюки без сітки... Та ми продовжували сміливі експерименти і наступна вистава "Пошились у дурні" поставлена теж

"в плані цирку". Це вже було в новому приміщенні, в театрі, де зараз міститься театр ім. Ів. Франка. Сцена була оформлена під арену цирку. Замість хат Дранка і Кукси - стояли по обидва боки сцени турніки. Над ними було підвішено трапеції, на підлозі - м'які матраци... Дранко /арт. С. Шагайда/ ганяється з кійком за Куксою /М. Крушельницький/. Вони проробляють кілька трюків на сцені, на турніках, потім Кукса біжить зі сцени в зал для глядачів, і як тільки він зникає за дверима, на сцені в той же час з'являється з-за куліс ^{на} трапеції знов Кукса. Але це вже другий Кукса в такому ж одязі, гримі... якого "грав" я. Дранко не міг дістати і зняти Куксу з трапеції, але штани стягував, глядачі сміялися, я тікав за куліси. Тим часом справжній Кукса /М. Крушельницький/ встигав добігти до сцени і продовжував грати далі...

Пригадую ще одну цікаву характерну сценку з цієї вистави. Антон /арт. Івашутич/ шукає свою кохану дівчину Сришку. А Сришка в цей час стоїть на руках ^{вниз головою} посередині сцени. "Лети, Срисю, моя рибчино" - співає Антон. "Я тут, Антоне" - відповідає також співом Сришка /арт. В. Пігулович/. Так і відбувається ця любовна сцена вниз головою, догори ногами.

Це було влітку 1924 року, коли Л. Курбас з групою акторів знімав короткометражний фільм на Одеській кінофабриці ^{Телеграф} ВУФКУ, а керував ^{всіма справами} "Березіля". ^{вразі Лопатинського} Як ми заздрили А. Бучмі, С. Шагайді і тим кільком акторам, яким пощастило зніматись в кіно!..

Кіно!.. Хто ^{не} мріяв в юнацькі роки хоч раз у житті зніматись у кіно!.. Перенестись у чарівний світ такого чудесного,

і такого недосяжного мистецтва!.. Мріяли, звичайно, і ми з П. Массою, С. Сващенком, своїми друзями, у вільний від роботи час в "Березілі" бути героями якогось пригодницького фільму, виконувати будь-які трюки, хоч би довелось плигати з височенного мосту у воду, чи на поїзд, що мчить... І як ми зраділи, коли Л. Курбас, приїхавши з групою до Києва, запросив нас зніматись у к/ф "Арсенальці" петлюрівськими козаками. Ми посідали на коней і мчали б. Олександрівською вулицею /тепер вул. Кірова/ до Арсеналу. І хоч у фільмі ніхто з нас не міг себе пізнати серед великої групи інших козаків - ми були горді і щасливі! Тоді я не думаю, що віддам 40 років /поки що/ життя служінню цьому чудовому мистецтву - кіно!

Восени 1924 року до "Березіля" знов повернувся Лесь Курбас і почав репетирувати "Джیمی Хігінс" з А. Бучмою в головній ролі. Постановка була дуже цікавою, прекрасно грали актори, багато епізодів я й зараз добре пам'ятаю. Але найбільше вражав один, на той час зовсім новий режисерський прийом: у виставу було включено кіно - наперед знятий на плівку епізод війни. До свого будиночка біжить Джімі /Бучма/. В будиночок влучає бомба, Джімі, схопившись за голову, несамовито кричить. Екран гасне, освітлюється сцена. Джімі вибігає на сцену, продовжуючи кричати...

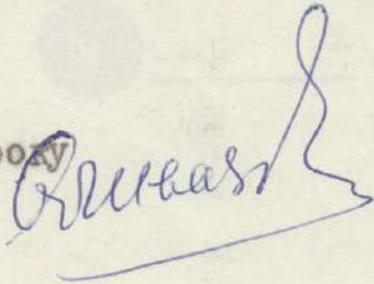
Дуже сильне враження справляв цей епізод на глядача та й вся вистава добре приймалась. Це була чи не найкраща постановка "Березіля" за період з 1922-25 рр.

В червні місяці 1925 року Ф. Лопатинського запросили на Одеську кіностудію зняти фільм "Синій пакет" /за сценарієм Г. Шкрупія/. Ф. Лопатинський запропонував мені піти до нього

першим помішником режисера. Я радо погодився в того часу продовжувати безперервно працювати в кіно до сьогодні.

Але і досі вважаю себе березілевцем і, кожного разу, зустрічаючись зі своїми старими друзями артистами Харківського театру ім. Шевченка, я з великою радістю і приємністю згадую незабутнє минуле...

липень 1965 року
Київ

О. ШВАЧКО.-

... в ...
 ...
 ...
 ...
 ...

Handwritten signature

Державний музей
 театрального, музичного
 і кінематографічного мистецтва УРСР
 Книга вступу 1552
 Інв. № 10033

9. I. 1968r